

METİNDİLBİLİMİ, METİNDİLBİLİMSEL BAĞDAŞIKLIK VE HALDUN TANER'İN “ONİKİYE BİR VAR” ADLI ÖYKÜSÜNDE METİNDİLBİLİMSEL BAĞDAŞIKLIK GÖRÜNÜMLERİ

Bülent ÖZKAN

Çukurova Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Bu makale “*Metindilbilimi ve Haldun TANER'in ‘Onikiye Bir Var’ Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık*” adlı seminer çalışmasının geniş bir özetidir. Makalede ‘*metindilbilimi*’nin ve ‘*metindilbilimsel bağdaşıklık*’ın ne olduğuna, *metindilbilimsel bağdaşıklık*’ın Haldun TANER’in ‘*Onikiye Bir Var*’ adlı öyküsünde nasıl gerçekleştiğine değinmeyi amaçladık.

Anahtar sözcükler: *Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık, Haldun TANER*

ABSTRACT

This article is a comprehensive summary of the seminar study whose name is “*Text Linguistics And Text Linguistics Cohesion At The Story ‘Onikiye Bir Var’ by Haldun TANER*”. In this article, we aimed to research what ‘*text linguistics*’ and ‘*text linguistic chosion*’ are and how the *text linguistic chosion* is reflected in the story ‘*Onikiye Bir Var*’ by Haldun TANER.

Key words: *Text Linguistics, Text Linguistics Cohesion, Haldun TANER*

0. Giriş

0.1. Tümce, Tümce Ötesi¹ Anlayış ve Metindilbilimi

Dilbilgisinde tümce (cümle), “Bir hüküm, bir düşünce, bir duygu vb. ifade etmek üzere çekimli bir fiile veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizisi.” (Topaloğlu,1989:48), “Bir bilgiyi, isteği, gerekliliği, koşulu başka sözcüklerle yapısal bağlantılar kurmadan aktaran sözcük dizilişi.” (Hengirmen,1999:92) olarak tanımlanmaktadır.² Tümce, tek başına kesin bir yargı bildiren; yapılan işi, oluşu, hareketi anlatan bir görünüme sahip olmakla birlikte, bir dil dizgesi olarak, bütüncül bakıldığında düşüncenin aktarımında yetersiz kalmaktadır.³

¹Bazı kaynaklarda *tümce ötesi*, bazı kaynaklarda *tümceötesi* olarak geçmektedir. Biz *tümce ötesi*’ni tercih ediyoruz.

²Dilbilgisinde benzer tanımlamalar ve yaklaşımlar için bk. Hikmet Dizdaroğlu (1976:7-12); Haydar Ediskun, (1992:323); Muharrem Ergin (1993:376); Nurettin Koç (1996:515); Leyla Karahan (1999:44); Tahsin Banguoğlu (2000:522); Fuat Bozkurt, (2000:269); K. Grönbech (2000:108); Tahir Nejat Gencan (2001:100).

³bk. Kerime Üstünova (2002), *Dil Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 150, 151.

Örneğin; “*Bu tutturuşa, önce kimse şaşmadı.*” (Taner,1999:9) tümcesi, yargı bildirdiği halde, bağlamdan yoksun olarak tek başına söylem düzlemine çıktığında, yargının tam bir biçimde metin çözücüye aktarılmasında yetersiz kalmaktadır. “*Bu tutturuşa, önce kimse şaşmadı.*” tümcesi, metin çözücüyü “*Tutturulan şey nedir? Sözü edilen tutturuştan sonra neler olmuştur? Tutturulan kimdir? ‘Kimse’ olarak bahsedilen şahıslar kimlerdir? Şaşılacak olan şey nedir?*” vb. sorularıyla karşı karşıya bırakır. Bu anlamda tümcenin metin çözücü için daha anlamlandırılabilir ve anlaşılabilir olması onun:

“...Misafirlerle bahçede oturuyorduk. Yaşlı bir zat saati sordu. Aksi gibi kimsede saat yoktu. Eniştem içeri, saate bakmaya koştu. Ben o aralık:

‘Üçü yirmi üç geçiyor.’ diyivermişim.

Bu tutturuşa, önce kimse şaşmadı. Boğazda, geçen vapurlara bakıp zamanı bazen dakikası dakikasına kestirmek mümkündür. Görünürde vapur filan olmadığı anlaşılınca gözler faltaşı gibi açıldı:

‘Peki ama nasıl bildin?’...” (Taner,1999:9) gibi bağlamlarıyla birlikte değerlendirilmesiyle gerçekleşir. Diğer taraftan, yukarıda verildiği kadarıyla, bağlamlar, metin parçasıyla bağlantılı her noktayı açıklığa kavuşturamamakta, metnin iç ve dış bağlamlarıyla da ilinti kurma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Doğaldır ki, ‘bütün’, yalnız dilde değil tüm evrende, tek tek parçalardan daha fazla şey ifade eder.

Dilde anlamın ortaya çıkarılmasında dilsel üst yapıların değerlendirilmesi bu açıdan önemlidir. *Metindilbilimi*, *tümce üstü* dil çalışmalarının temelini oluşturan dilsel üst yapıları bütüncül anlayışla ele alan ve kendine çalışma konusu edinen bir dilsel çalışma alanı olarak gelişimini sürdürmektedir.

Son 15-20 yıldır bizde önemli bir araştırma ve inceleme alanı olma yolunda ilerleyen *metindilbilimi* disiplini hâlâ birbiriyle karıştırılan birtakım kavramlar mevcuttur. Bu kavramların başında ise *metindilbilimi* ve *söylem çözümlemesi* gelmektedir. *Metindilbilimi*’nin çalışma alanını ve bu çalışma alanının sınırlarını belirtmek; *metindilbilimi* ile *söylem çözümlemesi* arasındaki ayrımı ortaya koymak, bu disiplinle ilgili olguların daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır.

0.2. Metindilbilimi ve Söylem Çözümlemesi

Kaynaklar bize dilbilimsel anlamda *söylem çözümlemesi* (discourse analysis) terimini ilk kez Harris (1952)’in *metindilbilimi* (text linguistics) terimini ise Coseriu (1955)’un kullandığı bilgisini aktarmaktadır. (Aksan,1991:91).

Bugün, *metindilbilimi* için batı dillerinde, hemen hemen hepsi de aynı kavramları karşılayan ya da aralarında terimi kullananlarca kendi anlayışları doğrultusunda çizilmiş çok ince ayrımlar bulunan pek çok terim (*discourse analysis, discourse grammar, textlinguistic research, textology, textological research, textlinguistic research, text theory, textgrammar, science of texts, textual analysis* vb.) mevcuttur. Bu anlamda bizde: *metindilbilimi, betikbilimi, betiksel dilbilim* terimleri aynı kavramı karşılamak amacıyla terim sözlüklerimizde yer alan adlandırmalardır. *Söylem çözümlemesi* içinse, yine terim sözlüklerimizde, birbiriyle ilintili olarak: *dilce* (Üstünova,2002:151), *sözce*

(utterance), *söylem* (discourse, speech) adlandırmaları karşımıza çıkan terimleştirmelerdir.⁴

Batıda 1960'larda başladığı kabul edilen, günümüzde genel olarak *tümceler üstü* terimi ile karşılanan söz konusu çalışma alanlarında karşılaşılan terim fazlalığı ve çeşitliliği beraberinde bir terim karmaşasını da doğurmuştur (Aksan,1991:90). Bu anlamda dilbiliminde ve onun bir alt inceleme disiplini olan *tümceler üstü* çalışma alanında birbiriyle karıştırılan en belirgin kavramlar: *metindilbilimi* ve *söylem çözümlemesi* ile bu iki disiplinin yöntem adlandırmalarıdır. Bu durum, söz konusu kavramların birbirleriyle benzeşen yanlarının varlığından kaynaklanır. Öyle ki, "...gerek *söylem çözümlemesi* gerekse de *metindilbilimi*, konu ve uygulamalarıyla çoğu zaman birbirleriyle örtüşmekte, kimi bilginlerce her ikisi aynı alan olarak kabul edilmektedir." (Aksan,1999:147,148). *Metindilbilimi* ve *söylem çözümlemesi*'nin bir ve aynı mı, benzerliklerinin mi yoksa farklılıklarının mı daha belirleyici olduğu; hangisinin bir diğerini de kapsadığı ya da hangisinin bir diğerinin alt alanı olduğu, henüz bu alanda çalışan herkesçe kabul edilebilir yanıtların verildiği sorular değildir.

Örneğin, bizde, Vardar (1998), *metindilbilimi* terimine sözlüğünde yer vermezken aynı kavram için *betiksel dilbilim* (1998:42) terimini kullanmış, bu terim için, "Tanımlanabilir bir bildirişim işlevi yerine getiren dil birimleri ele aldığı betikleri, yüzeysel yapıda yakınlık ve uyumluluk, derin yapıda dış dünya ya da gönderge düzlemiyle ilişkileri bakımından tutarlılık vb. ilkeler uyarınca belirlemeye, bu alanda biçimsel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışan inceleme türü." açıklamasını yapmış, *söylem çözümlemesi* (1998:188) içinse, "Tümce sınırlarını aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerine yönelik çözümleme. ..." tanımlamasında bulunmuştur. Öte yandan Hengirmen (1999:276), *metindilbilimi*'ni "Dili cümlelerarası bağlantıları temel alarak inceleyen, dil kullanımını metin üretme olarak gören, metinleri bir bütünlük içinde ele alan dilbilim dalı." olarak tanımlamış, *söylem çözümlemesi* içinse, Vardar (1998) ile benzer bir tanımlamaya gitmiştir. Bu durum, söz konusu terimlere rastladığımız diğer terim sözlüklerinde de aşağı yukarı benzerdir.

Öte yandan denilebilir ki, *söylem çözümlemesi*'ni oluşturan, tümceden çok sözcüddir. Bu çözümleme, sözcüde konuşan kişinin varlığını ve iletişimini, başka bir deyişle, *sözcelem* durumunu gösteren izleri arar. Öte yandan günümüze kadar en çok incelenen söylem türü yazınsal söylem olmuştur. Bu da beraberinde *metindilbilimi* kavramını ve inceleme alanını doğurmuştur. Bu yeni alan metnin değişik yapılarını ortaya koymaya çalışmıştır. Metin kavramı ile *dil edimleri* ve *metinsel tutarlılık* kavramları her tür metin çözümlemesinin özünü oluşturmuştur (Kıran,2001:279).

Genel kabul gören anlayış, yazılı metinler ve sözlü ürünlerin *metindilbilimi* ile *söylem çözümlemesi* için ortak bir çalışma alanı oluşturduğudur. Her ne kadar *metindilbilimi* daha çok yazılı metinleri, *söylem çözümlemesi* ise sözlü ürünleri kendisine nesne olarak seçmiş de olsa *söylem çözümlemesi*'nin *metindilbilimi* için birtakım bakış açılarıyla yöntem belirleyici özellikler taşıdığı görülür.

⁴*bk.* Ahmet Topaloğlu (1989:108,131); Nurettin Koç (1992:186,187,238,239); Berke Vardar (1998:42,152,188,189); Mehmet Hengirmen (1999:70,276,334,335,336).

Metindilbilimi ile *söylem çözümlemesi* arasındaki bu ayrımı belirttikten sonra *metindilbilimi*'nin çalışma konusunu oluşturan *metin* kavramı ve *metindilbilimi* üzerinde durulur.

0.3. Metin Kavramı ve Metindilbilimi

Diğer bilim dallarında olduğu gibi, *metindilbilimi*'nde de birbirinden farklı anlayışlar, çeşitli inceleme yöntemleri söz konusudur.⁵ Kimi araştırmacılar, metinlerin iletişimsel boyutunu incelemelerinin odak noktası yaparken, kimileri de dilbilgisel bağlardan yola çıkar. Çeşitli metin inceleme yöntemleri birbirinden değişik de olsa, tümünün de inceleme birimi 'metin'dir.⁶ Bu incelemelerde ağırlık, metin içindeki tek tek tümceler değil metnin bütünüdür. Diğer bir deyişle, incelenen, metnin bir bütün olarak yapısı ve işlevi; metni oluşturan öğeler arasındaki bağlar ve ilişkilerdir. Bu anlayışla inceleme konusuna (metne) eğilen *metindilbilimi*; bir şiir, bir öykü, bir dilekçe olsun her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları saptar. Böylece, çeşitli metin türleri arasındaki ilişkileri araştırır, metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışır. Onların kullanım *bağlamlarını* bularak, hangi koşullar altında çeşitli ürünlerin ne tür iletişimsel işlevler üstlendiklerini saptar (Oralış-Ozil,1992:37).

Çeşitli tanımlamaları bulunan *metin*⁷ (text) kavramını Aksan (1999:149), "İletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözcüler bütünü." olarak tanımlamış, "...yerine göre küçük yapılara indirgenecek bir sözce, yerine göre de daha büyük yapılara dönüştürülerek bir sözcüler bütünü bir metin sayılmaktadır." diyerek; metnin, tümcelerden ibaret değil tümcelerle gerçekleşen ve kodlanan bir birim olduğu düşüncesinde birleşen *Halliday* ve *Hasan* (1976)'nın ortak kitaplarında⁸ metnin, kullanılan dilin birimi ve dilin anlam-bilimsel yönünü oluşturduğuna dair açıklamalarını aktarmıştır.

Kendine özgü araştırma yöntemleri geliştirmiş olan *metindilbilimi*, temelde nesnesini yedi (7) ölçüte göre kendine konu edinir. Bunlar: *bağdaşıklık* ve *tutarlılık*'ın yanı sıra *niyetlilik*, *metin içi ilişki*, *bilgi vericilik*, *benimsenirlik* ve *durumsallık*'tır.⁹ Öte yandan, metindilbilimsel ölçütlerden *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* metindilbilimsel incelemelerde ana yapıyı ortaya koymada en çok baş vurulan ölçütlerdir.

⁵Metin çalışmalarının tarihçesi için bk. Leylâ S. Uzun (1995), *Orhun Yazutlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara, ss. 17-35.

⁶Kerime Üstünova (2001:151), aynı çerçevede, dilde, 'metin'in yanı sıra *dilce*, *sözce*, *söylem* vb. terimlerin 'metin' kavramını karşılar nitelikte kullanıldığını aktarır ve tümce üstü yapıları *cümleden büyük birim* (CCB) olarak adlandırır.

⁷Farklı tanımlamalar için bk. Mustafa Aksan (1991), "Metin Kavramı ve Tanımları", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, ss. 91-104.

⁸M.A.K. Halliday-R. Hasan (1976), *Cohession in English*, London.

⁹Temeli tümceden daha büyük yapılar üzerinde durarak bunlara dikkati çeken Amerikalı bilgin *Harris* ile temelleri atılan *metindilbilimi* çalışmalarında *Hartmann*, *Weinrich*, *Petöfi*, *Van Dijk*, *De Baugrande*, *Dressler* gibi araştırmacılar önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan *De Baugrande* ve *Dressler*, bir metnin oluşması için gerekli gördükleri 7 özelliği belirtmiştir. bk. Doğan Aksan (1999:149-151).

Bunlardan bizim de konumuz olan *bağdaşıklık* (cohesion), bir metni oluşturan sözceler arasında anlam bağıntısıyla birlikte dilbilgisel ilişkilerin bulunması durumunu anlatır. Bu ilişkiler ise, yerine göre *gönderim* (reference)'lerle sağlanır. (Aksan,1999:151).

1. Metindilbilimsel Bağdaşıklık

Metinlerin iletişimsel işlevlere sahip olduğu kabul edilir. Bu anlayışla, metin yapısının, metnin taşıdığı iletişimsel işlevin, metin çözücüler tarafından anlamlandırılabilir olması gereği vardır (Hüner-Uzun,2001:9,10).

Bir metni oluşturan birimler (tümceler) arasında çeşitli bağlar bulunur. Bir metinde, tümceler sadece yan yana sıralanmaz. Bir metindeki tümceler arasındaki bağlar, metin oluşumunda tümcede kullanılan herhangi bir birimin daha sonraki tümcelerde ya aynen karşımıza çıkması ya da yerini kendisiyle anlamsal veya dilbilgisel ortaklığa sahip başka bir birime bırakmasıyla gerçekleşir. Bu bağların, metindeki görünümleri: art arda gelen tümcelerde görülen sözcükbirimlerin yinelenmesi, biçim ve içerik açısından da bu sözcükbirimlerin tek ve aynı dil dışı gerçeğe gönderme yapmaları vb. sonucu ortaya çıkar. Tümceler arasında ilişkiyi sözlükbirimlerin belli bir sözlüksel alanın üyeleri olmaları da sağlar. Diğer taraftan tümceler arasında ilişkilerin Türkçede yüklemelerin taşıdığı kişi ekleriyle de gerçekleştiği görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak anlatı türüne ve zamanına uygun zaman ekleri de tümceler arası ilişkilerin kurulmasını sağlayan kullanımlardır.¹⁰

Yukarıda sıraladığımız kullanımlar, bir metnin metin olabilmesi için gerekli ana çerçeveyi oluşturur. Bu ana çerçevenin temelinde ise *metindilbilimsel bağdaşıklık* (text linguistic cohesion) yatar. *Bağdaşıklık*, *gönderimsel bağdaşıklık* ve *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık* olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir.¹¹ Biz, öykümüzde önce *gönderimsel bağdaşıklık*'ı ardından da *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık*'ı belirgin hatlarıyla irdeleyeceğiz.¹²

Bağdaşıklık, diğer yedi (7) metinsel ölçütten (*bk. 0.3.*) biri olan *tutarlılık* ile kimi yönlerden karıştırılmaktadır. Bu iki metindilbilimsel ölçüt arasındaki ayrımı şöyle belirtmek mümkündür: *Tutarlılık*, metin oluşturabilme özelliği bakımından metin parçaları arasında mantıksal düzen ve bağlantıya dayanır. Bunun için ise *bağdaşıklık*'a ihtiyaç duyar. Yani, metin parçaları arasında dilbilgisel ilişkilerin bulunması gereği vardır (Aksan,1999:150). Diğer taraftan, bir metinde, metin parçaları arasındaki dilbilgisel ilişkiler *bağdaşıklık* denilen yapılarla oluşturulmaktadır. *Bağdaşıklık* ise, bir metinde *gönderimler* ve diğer dilsel yapılarla gerçekleşir. *Gönderim* ilişkisinde, bu ilişkiyi sağlayan *gönderim öğelerinin* (reference items), metinle ilgili salt kendilerine ait

¹⁰*bk. Meral Oralış-Şeyda Ozil (1992), "Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi", Dilbilim Araştırmaları, Ankara, ss. 38-40.*

¹¹*bk. Leylâ S. Uzun (1995), Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, Ankara.*

¹²Öykümüzde *metindilbilimsel bağdaşıklık görünümleri* değerlendirilirken makale sınırlarını aşmamak amacıyla öykünün tamamını değil *metindilbilimsel bağdaşıklık*'ın görüldüğü belirgin ve belirleyici örnekleri değerlendirmeye çalışacağız.

anlamsal yorumları yoktur. *Gönderim ögeleri*, anlamsal yorumlarını bir diğer ögeyle kurdukları *gönderim ilişkisi* yoluyla kazanır. Gönderim ise, metinlerde *öncül/bağımsız gönderim* ve *ardıl/bağımlı gönderim ögeleri* olarak kavramlaştırılan yapılarla kurulur.

Burada dikkati çeken durum; *öncül/bağımsız gönderim ögelerinin* sözcükbirimlerden, *ardıl/bağımlı gönderim ögelerinin* ise biçimbirimlerden¹³ oluşmuş olmasıdır. Türkçede, *gönderimsel bağdaşıklık*'ı sağlamada '*öncül/bağımsız gönderim ögeleri*'ni: *kişi adıları, gösterme adıları, dönüşlülük adıları* ve *gösterme sıfatları* oluştururken; '*ardıl/bağımlı gönderim ögeleri*'ni: *iyelik ekleri, belirtme ekleri, ilgi ekleri, kişi ekleri* karşılar (Uzun,1995:38). Metinlerde hem *sözcükbirim* (öncül/bağımsız gönderim ögeleri: kişi ve gösterme adıları, gösterme sıfatları) hem de *biçimbirimlerin* (ardıl/bağımlı gönderim ögeleri: iyelik, belirtme, ilgi, kişi ekleri) birliklilikleriyle oluşan bağdaşıklık görünümlerine de rastlamaktayız. Bu tip kullanımların *gönderimsel bağdaşıklık* değerleri elbette daha belirgin ve işlevseldir.

Öte yandan bir metinde *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık*'ı oluşturan yapılar ise: *bağlaçlar, değiştirim, sözcük ilişkileri, eksilti* ile aynı başlık altında incelenebilen *zaman-görünüş* ve *kip*'tir.

1.1. Öyküde¹⁴ Gönderimsel Bağdaşıklık Görünümleri

1.1.1. Öncül/Bağımsız Gönderim Ögeleri

1.1.1.1 Kişi Adıları

Adılların tümceler arası ilişkilerde bir gönderim değeri bulunduğu gibi tümce içi ilişkilerde de bir gönderim değeri vardır.

“**I**... (a)*Eskiden beri az yaşamaktan, erken ölmekten korkarım.* (b)*Sade ben mi, herkes korkar.* (c)*Bu neden ileri geliyor?* **II**-(a)*Ben düşündüm* ve *buldum*: (b)*Hayatı kesif yaşamamaktan. ...*” (Taner,1999:17).

Aynı tümce içerisinde [II-(a)] gönderim değeri daha çok eylemin değil eylemden çok eylemi gerçekleştirenin ön plana geçmesi ile ilgiliyken, tümceler arasındaki gönderim değeri [I-(a), I-(b)] ise, doğrudan gönderim işlevindedir. Burada tümce içindeki adılların gönderiminde [II-(a)] anlatıcının anlatıda eylemi kendisinde odaklaması da söz konusudur.

Metinlerde gönderme yapılan söz konusu kişinin kimliğine ilişkin daha önce yapılmış bir açıklama varsa, metin bütünlüğünde kişiye gönderimde bulunmak için adıl kullanılmaktadır (Oktar-Yağcıoğlu,1996:343). Buradaki gönderim yakın tümceler arasında gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra gönderim birbirine farklı konumlarda bulunan ögeler arasında da olabilir. Metinde '*ben*' adılıyla karşımıza çıkan kullanım anlatını birinci kişi odaklı oluşuna işaret etmektedir.

¹³*biçimbirim*: Dilbilgisinde 'ek' yerine bk. Ahmet Topaloğlu (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ss. 40.

¹⁴'Onikiye Bir Var'.

1.1.1.2. Gösterme Adılları

Gösterme adılları da gösterme sıfatları (bk.1.1.1.4.) gibi daha önceden eski bilgi taşıyıcısı söz parçacıklarının yinelenmesini engellemek amacıyla yönelik gönderimsel bağdaşıklık görünümüdür.

I- ... (a)Öbür saatlere kıyasla metronomun bir iyiliği; temposunun istediği gibi hızlandırılıp yavaşlatılabilmesi... (b)Çekersin ağırlığı yukarı, tempo yavaşlar. Tik... tak... tik... tak... (c)İndirirsin aşağı hızlanıverir. Tiktak.. tiktak... (d)Böyle bir ağırlık da öbür saatlere takılabilse.

II-(a)Bunu, geçen gün bizim doktora açtım. (b)Güldü:
(c)“Ne o, şimdi de zamanı mı yavaşlatmak istiyorsun?” dedi.

III-(a)Hem de nasıl... (b)Eskiden hiç böyle bir zorum yoktu. (c)**Bu**, bana şu son günlerde âriz oldu. (d)Son zamanlarda içimde, kurgusunun bitmekte olduğunu sezen bir saat çaresizliği var. (e)Belki de kuruntu. ...” (Taner,1999:16,17).

Örneğimizdeki gösterme adılı ‘bu’, neredeyse metinde kullanıldığı yere kadarki tüm eski bilgiyi içermektedir. I-(a), (b), (c), (d)’deki metin parçacığı II-(a)’da ‘bu’ gösterme adılına belirtme durumu eki getirilerek oluşturulmuştur. Burada belirtme durumu ekinin de bir gönderim ögesi olarak bu işleminde büyük payı vardır. Öyle ki, belirtme durumu eki, bulunduğu tümcenin fiiline yaptığı gönderimle diğer tümceler arasında da bir gönderimsel bağdaşıklık görünümü oluşturmaktadır.

1.1.1.3. Dönüşlülük Adılları

Metnimizde yer alan dönüşlülük adıllarının gönderim ögesi olarak kullanımının gösterme adılları üzerinden olduğu görülmektedir. İncelediğimiz aynı konulu çalışmalarda dönüşlülük adıllarının gönderimsel bağdaşıklık ögesi olarak kullanıldığına dair örnekler rastlamadık. Ancak görülen o ki, gönderim ögesi olarak dönüşlülük adılının bu işlemlerle kullanımı başka gönderim ögeleriyle (gösterme adılları üzerinden) gerçekleşmektedir.

I- ... (a)Aradan bir iki hafta geçmiş geçmemişti ki, bir gece ter içinde yatağımda uyandım:

“Bire beş var. Bire beş var” diye sayıklıyordum.

(b)Kalktım. (c)Lambayı yaktım: (d)Dededen kalma ihtiyar duvar saati, bire tam beş kalayı gösteriyordu. (e)Niye uyanmıştım? Bu sayıklama neden?

(f)Saatin bire beş kalayı gösterdiğini rüyada mı görmüştüm. (g)Yoksa, uyku ile uyanıklık arasında mı içime doğdu. (ğ)Biraz sonra saat “dan” diye biri vurunca kafama tokmak yemiş gibi ayıldım. (h)Hayır. (ı)Bu defâki tesadüf olamaz. **II-(a)Başım dönüyor, kulaklarım uğulduyordu.** (b)İçimi, tarifsiz bir korku kapladı. (c)O güne kadar benden gizli içimde işlemiş durmuş bir saatin tik taklarını, ilk defa o anda duyar gibi oluyordum. (d)Bu

*tik tak, kalbimim atışı temposunda olsa şaşmayacağım. (e)Ama değil. (f)Acele işleyen bir cep saatininkine de benzemiyor. (g)Çok ağır, daha tok... (ğ)Tıpkı, ağırbaşlı bir pandül gibi... (h)Önce, bir kâbus geçiriyorum sandım. (ı)Kalkıp elimi yüzümü yıkadım... (i)O tempo, hâlâ kulaklarımda zonklayıp duruyor. (j)Yalının boş odalarından birine kapandım. (k)Boşuna... (l)Gecelikle bahçeye çıktım. (m)Rıhtıma vuran dalgaların temposu da şaşılacak derecede içimdeki ölçüye uyuyor. (n)“Lamı cimi yok, tozutuyorum” dedim. (o)Ter içinde oraya yığılmışım. (ö)Gelip beni ayıltmışlar, yatağıma yatırmışlar. (p)Boş odalarda ne aradığımı, bahçeye neden çıktığımı sordular. (r)Söylemedim. **III-(a)Bunu**, bir delilik başlangıcı sanmıştım. (b)Söylemezsem, sanki **kendi kendine** düzelecekti. (c)Sırrımı evdekilere açmakta iyi etmemişim. (d)Belki o zaman bir çaresine bakar, önüne geçerlerdi. ...” (Taner,1999:9,10).*

Örneğimizde I-(a)... (ı) ile devam eden ve II-(a)... (r)'ye bağlanan anlatı, III-(a)'daki gösterme adılına [**Bunu**, bir delilik başlangıcı sanmıştım.]; bu da ardından III-(b)'deki [**Söylemezsem**, sanki **kendi kendine** düzelecekti.] dönüşlülük adılına bağlanmıştır. Burada bağdaşıklık oluşmasında özne eksiltili yapının da rolü vardır. Anlatıya bağlanan unsur, III-(b)'de yer alan ve söylem düzleminde gösterilmeyen “o” ile “*bunu*” gösterme adılarına bağlanmıştır. Ayrıca, söylediğimiz gibi, dönüşlülük adılının yer aldığı tümcenin özne eksiltili oluşu metinsel bağlantının oluşmasında etkilidir.

1.1.1.4. Gösterme Sıfatları

Gösterme sıfatlarının gönderim değeri ise, daha önce geçen eski bilgi taşıyıcı söz parçalarının yinelenmesini engellemekle amaçlıdır.

*“I-... (a)Mesela **odamdaki duvar saatini** alalım. (b)Ben onun huzurunda mambo çalamam, bir kıza sarılamam. (c)Camekânlarının altından büyük peder bakıyormuş gibi gelir bana. **II-(a)Bu saat**, odaya, radyo İtrî'den, Dede Efendi'den bir şey çalarken daha bir yaraşır, kendini o zaman daha bir evinde hisseder. ...” (Taner,1999:15).*

Sözcedeki eski bilgiyi [odamdaki duvar saati] gönderim yoluyla metin çözücüye aktarma eğilimi, gösterme sıfatlarına [bu saat] dayalı bir anlatıma başvurmaya gerektirmektedir. Aynı zamanda buradaki gönderimin *metin içi bağlamıyla* da düşünülmesi ve değerlendirilmesi hâlinde daha geniş bir gönderimin varlığı ortaya çıkacaktır.

1.1.2. Ardıl/Bağımlı Gönderim Öğeleri

1.1.2.1. İyelik Ekleri

İyelik eklerinin gönderim değerleri, bir metnin bütünü içinde çeşitli işlevler yüklenir. Anlatıma kısalık sağlama doğrultusunda, tümcenin öznesinin veya herhangi

bir ögesinin adil olması durumunda, eylemdeki kişi ekinin varlığı nedeniyle adil veya özne, söz düzlemine çıkarılmayabilir; yani, dilbilgisine göre gizli özne olabilir.

I-... (a)Bunu, bir delilik başlangıcı sanmıştım. (b)Söylemezsem, sanki kendi kendine düzelecekti. (c)Sırrımı evdekilere açmakta iyi etmemişim. (d)Belki o zaman bir çaresine bakar, önüne geçerlerdi.

II-(a)İlk korkularım yatışınca, bu keşfimden övünç bile duymaya başladım. (b)Saate bakmadan saati bilişim, mektep arkadaşlarım arasında duyuluyordu. (c)Saati olanlar saatlerini benimle düzeltiyor, olmayanlar dersin bitmesine kaç dakika kaldığını benden soruyorlardı. (d)Benim bu marifetimi bilmeyenlerle bahse girip sırtımdan para kazanan açığözler bile oldu. ...” (Taner,1999:10).

I-(c)’de “(Ben) Sırrımı evdekilere açmamakla iyi etmemişim.” ve II-(a)’da “İlk korkularım yatışınca, bu keşfimden övünç bile duymaya başladım.” tümcenin nesnesi üzerindeki iyelik eki, eylemdeki kişi ekiyle biçimsel olarak gösterilebilen özneye, ya da belirli bir ada, bağlanabilme özelliği katmaktadır.

Metin çözücünün eylemdeki kişi ekine göre, özneyi, söz düzlemine çıkarılmayan uygun bir adıla (*ben, biz; sen, siz; o, onlar*) yüklediği durumlarda, adılın dizimsel değişkeni olan ad, iyelik ekinin gönderim değeriyle, metnin bütünlüğünde belirlenmektedir. Bunun yanı sıra, iyelikli şekillerin değişik kişili eylemlere de bağlandığı görülür. Böylece hem dilbilgisel ortam belirlenmekte, hem de adılın işaretlediği adın belirtili olma değeri korunarak metinsel bütünlük sağlanmaktadır. Dolayısıyla da söz düzleminde özne görülmemekte, metin çözücü, tümce düzleminde eylemdeki kişi ekine bakarak özneyi belirleyebilmektedir. Metinsel bütünlüğün sağlanması için özneye ulaşmanın gereği ve bunun iyelik eki ile yapıldığı görülecektir. Burada bunu sağlayan dilsel öge ise iyelik ekidir.

Ayrıca iyelik eklerinin 1, 2, 3. teklik ve çokluk kişilere her zaman bir gönderim değeriyle bağlı olmasının, bu tip metinsel gönderimlerin sağlanmasında önemli bir işlevi vardır.

1.1.2.2. Belirtme Durumu Eki

Dilbilgisinde “...ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durum...” (Ergin,1993:215) olarak tanımlanır. Belirtme durumu eki, ismi, kendisine etki eden geçişli bir fiile karşıt bağımlı olarak bağlayan hâli karşılar. Bu yönüyle de, diğer tüm isim durum ekleri gibi, tümce içerisinde ve tümceler arası ilişkilerin kurulmasında önemli görevler üstlenirler.

“... (a)Gözümü kapayıp içimi dinledim. (b)İşin kötüsü, içimdeki pandülün temposu da yok olmuştu. (c)Çıldırarak, tıkanacak gibi oldum. (d)Bu durumu normal bir insan ya kulaklarının sağır olduğuna, yahut da sapıtığına hükmederdi... (e)Bense, o an öldüğümü anladım.

(f)Doktor, 'Ölmedin' diyor. (g)'Ölsen bunları yazabilir misin?'
(ğ)Artık doktorlara da inancım kalmadı. (h)Değil mi ki, saatlerin sesini alamıyorum. (i)Değil mi ki, içimdeki pandülü duyamıyorum. (j)Ne derlerse desinler, ben artık durmuş bir saatim.
(j)Hem kim bilir, belki de en doğru saati asıl şimdi gösteriyorum... .."
(Taner,1999:22).

Örneğimizdeki (g) tümcesinde yer alan 'Ölsen bunları yazabilir misin?' belirtme durumu eki, tümce içerisinde ve tümceler arası ilişkilerin kurulmasına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Burada metin üreticinin metni üretme işine bir gönderimi vardır. "Yaz-" eylemine isim unsurunu bağlayan belirtme durumu eki aynı zamanda metnin tamamına işaret yoluyla gönderimde bulunmaktadır. Bu yönüyle de karşımıza farklı ve bu metne özgü bir görünüm olarak çıkmaktadır. (g)'de 'bunlar' dediği üretilen metin bütünüdür. Bu kullanımda, metin üretici ile metin çözücü arasındaki düşünsel bağlantıyı kuvvetlendiren bir gönderim söz konusudur. Belirtme durumu ekinin (g)'deki bu özel metinsel gönderiminin yanı sıra aynı metin parçasında (d)'de yer alan daha dar bir metinsel gönderim alanına sahip "Bu durumu normal bir insan ya kulaklarının sağır olduğuna, yahut da sapıtığına hükmederdi..." tümcesindeki belirtme durumu eki, bulunma durumu eki işlevinde kullanılmasına rağmen, belirtme durumu ekinin gönderim ögesi olarak kullanılmasına tipik bir örnek oluşturur. Önce, kullanıldığı tümcede adı eyleme bağlayan belirtme durumu eki, ardından tümceler arası bir gönderim ilişkisi kurmaktadır. Burada gösterme sıfatı ve adılının bu gönderimin oluşmasında doğrudan etkili olduğu da görülebilmektedir.

1.1.2.3. İlgi Ekleri

İlgi (genitif) ekleri ismi isme bağlayan ana işlevinin yanı sıra ismi fiile ve de ismi bazı zamirlere bağlama işlevi ile Türkçede hâl (durum) ekleri kapsamında değerlendirilen biçimbirimlerdendir (Ergin,1993:218). Metinsel gönderim ögesi olarak ise, *ardıl/bağımlı gönderim ögeleri* kapsamında değerlendirilmektedir. Biçimbirimler arasındaki ilişkiler metinselliğin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Hatta, bir metinde biçimbirimler arasındaki bağlantılar metinselliğin oluşumunda olmazsa olmaz koşullardan biridir. İlgi ekinin yukarıda saydığımız biçimbirimsel işlevleri göz önüne alındığında metinsel bağdaşıklığı oluşturmadaki önemi daha da açık bir şekilde anlaşılır alır.

"... (a)Üniversiteye geçince, bu meleğim daha da kesinleşti. (b)Şimdi artık yalnız akreple yelkovanın değil, saniye ibresinin bile kaçta bulunduğunu bildiğim oluyordu. (c)Bir keresinde bir atletizm maçında sekiz yüz metre derecesini daha kronometrörler ilan etmeden bilişim, o zamanki gazetelere bile geçti. (d)Hatta bunun üzerine, zamanın en tanınmış ruh doktorlarından biri, beni arayıp buldu.

(e)Birtakım sualler sordu. Saat tahminleri yaptırdı. Sonra doktorlar cemiyetinde, hakkımda bir tebliğ yayınlandı. ... " (Taner,1999:10,11).

Örneğimizdeki ilgi eklerinin gönderim değerleri, ilgi ekinin metinsel işlevinin en belirgin örneğidir. (b)'de yer alan ilgi eki, dilbilgisel işleyiş olarak ismi, bir isim tamlamasının tamlayanı şeklinde diğer bir isme bağlamaktadır. Gönderim yapılan öge metinde *özelleştirme*¹⁵ bağlantısıyla sağlanan örneklendirme ile metnin daha önceki ögeleri arasında kurulan bağlantılara dayanmaktadır. Öyküde kahraman, saati, saate bakmadan bilebilen bir kimsedir. Bu durum, metin parçasında bir üst boyuta taşınmış ve metin bu düşünce etrafında geliştirilmeye çalışılmıştır.

Örneğimizde yer alan diğer bir ilgi ekli kullanımda ise; metinsel bağdaşıklığın gönderim değerinin daha geniş bir alanı kapsadığını gösterir. Öyle ki, öyküde bu tümcenin geçtiği yere kadarki tüm anlatılanlar, (d)'deki '*Hatta bunun üzerine, zamanın en tanınmış ruh doktorlarından biri, beni arayıp buldu.*' tümcesindeki ilgi ekli kullanımıyla ileriye doğru metinsel bir bağlantıyı oluşturmuştur. Önce ilgi ekinin bulunduğu tümcedeki adılı edata bağlayan yapı [*bunun üzerine*], metinde, anlatıyı ileriye dönük olarak işletmektedir.

Aynı metin parçasındaki diğer ilgi ekinin [(b)'deki] kullanımı, tamlama grubunu eylem ve metinle ilişkilendirmiştir. Burada dikkati çeken şey, bağlamda, ilgi ekinin bir gönderim ögesi olarak hem tümce içi hem de tümceler arası bir bağdaşıklık ilişkisi oluşturmasıdır.

1.1.2.4. Kişi Ekleri

Eylem sonunda yer alan kişi ekleri, bağdaşıklığın yapısının oluşturulmasında kullanılan, Türkçenin özne atma özelliği nedeniyle kendine özgü ilişkiler sergileyen bir diğer öge olarak karşımıza çıkar.

“... (a)*Batı müziğini neden seviyorum.* (b)*Her bestenin altında bir metronom tikağı sezdiğim için.* (c)*Geçende Balkan radyolarından birinde Beethoven'ın 8'inci Senfonisi'ni dinliyordum.* (d)*Üstadın, metronomu bulan Maelzel'e armağan olarak, ritmik metronom temposunda çalınmış diye bestelediği o ikinci mouvement'ı, tutup o her dinleliğimde kendimden geçtiğim caanım Allegretto Scherzendo'yu herifler tutup da Rubato çalmazlar mı?... (e)*Yakalayıp radyoyu yere çalasım geldi. ...”* (Taner,1999:14).*

Örneğimizde yer alan [(d) hariç] tüm biçimbirimler 1. teklik kişinin edimlerini aktaran dilbilgisel ögeleri içermektedir. (d)'de ise 3. çokluk kişiye ait bir edim söz konusudur. Öykümüzde ağırlıklı olarak 1. teklik kişili bir anlatım hissedilir.

Burada, özne, yüzey metnin yüzey yapısında yer almasa da biz özneyi eylemlerin aldığı kişi ekleri ve de kişi belirten -iyelik ekleri gibi- diğer biçimbirimler aracılığıyla algılayabilmekteyiz. Metin üretici, anlatısını gerçek kılmak için anlatıyı birinci teklik kişinin ağzından kurgular. Olaylar, '*ben*' diyen kişi tarafından anlatılır. Öyle ki, öykü, gerçekliği sağlamak ve metin çözücü ile paylaşılan psikolojik ortamı pekiştirmek

¹⁵'*özelleştirme*' metindilbilimi çalışmalarında '*önceki bilgiyi genişletmek*' demektir. '*özelleştirme*' için bk. Leylâ S. Uzun (1995:114); Doğan Aksan (1999:151).

amacıyla, *benöyküsel* bir kurmaca olarak karşımıza çıkar. Bu, özne eksilteli yapıların metinde birinci kişiye gönderimde bulunmasıyla gerçekleşir. Özne atan bir dil olan Türkçenin bu özelliği, bu tip anlatılarda açıkça görülebilir. Bu durum, dilde *enaz çaba yasasıyla* da doğrudan ilgilidir.

1.2. Öyküde Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık Görünümleri

Bağdaşıklık'ın diğer bir yönünü de *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık* oluşturur. Bu bağdaşıklık ilişkisi, metin içi mantıksal ve anlambilimsel ilişkilerin varlığıyla yakından ilgilidir. *Biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık öğelerinin* kapsamına; *bağlaçlar, değiştirim öğeleri, sözlük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık, eksilteli yapılar, zaman-görünüş-kip* gibi biçimbirimlerle de doğrudan bağlantılı metinsel öğeler girmektedir.

1.2.1. Bağlaçlar

Bağlaçlar, dilbilgisinde eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve tümceleri çeşitli anlam ve görev ilişkileri kurarak bağlayan sözcükbirimlerdir. Bağlaçlar, söylem düzlemine anlamları ile değil işlevleriyle çıkarlar. Söylem düzleminde birlikte kullanıldıkları diğer sözcüklerle anlamlı hâle gelirler. Bu noktada *bağımlı* ve *bağımsız biçimbirim* anlayışı konuya açıklık getirebilir. Bağımlı biçimbirim, hiçbir zaman tek başına gerçekleşmezken -sözcü oluşturamazken-; bağımsız biçimbirimler, tek başlarına sözcü oluşturabilirler. Bu açıdan bakıldığında bağlaçlar, *bağımlı biçimbirimler* olarak dilbiliminde değer bulur. “Araştırmacılara göre, *bağlama*, yalnızca dilbilgisinin zorunlu kurallarıyla işleyen bir yapı değil aynı zamanda iletişimsel etkileşimde, konuşucu/dinleyicinin bağlamada kullandığı her türlü sözdizimsel biçimleri de içerir. Bağlama ögesinin işlevi, metin üreticiye, metin dünyasının düzenlenmesi ve sunulması aşamalarında yardımcı oluşu açısından değerlendirilir.” (Uzun,1995:62). Biz, *bağlaçlı bağdaşıklık* için ayrıca örnek vermiyoruz. Metinlerde yer alan her türlü bağlaç bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁶

1.2.2. Değiştirim

“Değiştirim ögesinin işleyişi, metinde kimi kez bir adın, kimi kez bir eylemin, kimi kez de bir ya da birden fazla tümcenin tamamının yerini tutuşuna göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle *ada bağlı* (nominal), *eyleme bağlı* (verbal) ve *tümceye bağlı* (clausal) türleri ortaya çıkmaktadır.” (Uzun,1995:63).

“... (a)*O güne kadar benden gizli içimde işlemiş durmuş bir saatin tik taklarını, ilk defa o anda duyar gibi oluyordum. (b)Bu tik tak, kalbimim atışı temposunda olsa şaşmayacağım. (c)Ama değil. ...*” (Taner,1999:10).

(c)'deki söylem düzlemine çıkmayan “*öyle*” ögesi [Ama (*öyle*) değil.] kendinden önce gelen (b) ve (a) ile söylemin daha öncesinde yer alan metin parçasının

¹⁶*bk.* ‘Onikiye Bir Var’.

yerini, bulunduğu dizimde *olumsuzlama*¹⁷ işleviyle almakta ve bir değiştirim ögesi olarak kaşımıza çıkarmaktadır. Bu durum *tümceye bağlı bir değiştirim* ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine;

“I-... (a)Vapur, Kızkulesi açıklarında... (b)İşte Salacağa yaklaşıyoruz... (c)Na şurası Selimiye. (d)Şu yeşil ışık Haydarpaşa mendireği... (e)Şu mavi lambalar Kordon Otelinin değil mi? (f)Vapur yana dönüyor. (g)İşte Kadıköy iskelesi.

II- (a)Bir **böyle**, geçişin adım adım bilencine vararak gelmek var. (b)Bir de aşağı kamarada gazete okuyup, “a gelmişiz” diye şaşakalmak...” (Taner,1999:18).

metin parçasında yer alan değiştirim ögesi “*böyle*” kendinden önceki tümcelere bağlı bir değiştirim ögesi olarak *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık görünümü* oluşturmaktadır. II-(a)’da yer alan “*böyle*” ögesi, metinde I-(a)...(g) metin parçalarında yer alan tümcelerin hepsinin yerini alarak bir değiştirim ögesi olarak karşımıza çıkar.

Gerçekte, daha önceki *gönderimsel bağdaşıklık* ilişkilerinden kişi adlarının (bk. 1.1.1.1) ve gösterme sıfatlarının (bk. 1.1.1.4.) kullanımında da böyle bir değiştirim ilişkisi sezilebilmektedir. Ancak *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık*’ta sözcük türü olarak ayrı bir *altsınıf* (kategori) oluşturan bu *değiştirim ögeleri*, bağdaşıklıkta adiller ve gösterme sıfatlarından ayrı düşünülmüştür.

1.2.3. Sözcük İlişkileri ve Sözlüksel Bağdaşıklık

Bir metindeki bağdaşıklık yapısının açıklanışında dilbilgisine ait düzenlemelerin yanı sıra sözcüğüne ait düzenlemeler de önemlidir. Sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık; aynı sözcüğün yinelenmesi, karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımı, aynı kavram alanından sözcüklerin kullanımı, aynı kökten sözcüklerin kullanımı ve yapı yinelenmeleri olarak *metindilbilimi*’nde inceleme konusu oluşturmaktadır.¹⁸ Burada özellikle üzerinde durmak istediğimiz konu aynı kavram alanına ait sözlükbirimlerin kullanımı olacaktır.

“... *Batı müziğini neden seviyorum. Her bestenin altında bir metronom tıktağı sezdiğim için. Geçende Balkan radyolarından birinde Beethoven’in 8’inci Senfonisi’ni dinliyordum. Üstadın, metronomu bulan Maelzel’e armağan olarak, ritmik metronom temposunda çalınsin diye bestelediği o ikinci mouvement’ı, o her dinleyişimde kendimden geçtiğim*

¹⁷ ‘olumsuzlama’ kavramı için bk. Bülent Özkan, (2003), “*Sait Faik’in Üç Öykü Kitabında -Semaver/Sarıç; Alemdağda Var Bir Yılan/Az Şekerli; Havuz Başı/Son Kuşlar- Olumsuzlama ve Olumsuzlamanın Metinsel Görünümleri*”, Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, XV+374, Adana, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁸ bk. Leylâ S. Uzun (1995), *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara, ss. 77-87.

caanım Allegrotto Scherzendo'yu herifler tutup da Rubato çalmazlar mı?... Yakalayıp radyoyu yere çalasım geldi. ...” (Taner,1999:14).

Örneğimizde yer alan altı çizili sözlükbirimler birtakım dil dışı gerçekliklere gönderimde bulunmaktadır. Böylece bir yandan sözcüklerin anlamsal ortaklıklarıyla tümceler arasında bağlantı kurulmakta, metnin kurgusu oluşmakta, öte yandan da metnin örgüsü, bu sözcükler arasında metne özgü bir anlamsal ortaklık meydana getirmektedir. Bu durum metnin iletişimsel işlevine uygun olarak anlamsal bağların kurulmasını sağlamaktadır.¹⁹

Örneğimizde yer alan sözlükbirimleri: *batı müziği, beste, metronom, tiktak, Beethoven'in 8'inci Senfoni, üstat, Maezel, ritmik, tempo, mouvement, Allegrotto Scherzendo, Rubato* ile *sez-, dinle-, çalın-, beste-, kendinden geç-, çal-* gibi isimler ve fiiller olarak ikiye ayırdığımızda, bunların aynı dil dışı gerçeğe gönderme yapan birimler olduğu görülür. Bu sözlükbirimlerin gönderim yaptığı dil dışı alan, metinde 'klasik batı müziği' ve metin üreticinin 'klasik batı müziğine duyduğu hayranlık'tır. Bu metindeki anlamsal ilişki, metin üreticinin saati, saate bakmadan bilişinin bir yansıması olan tempoya, ritme olan düşkünlüğüne²⁰ bağlanmakta ve onu *özelleştirme* bağlantısıyla metin bütünlüğünde pekiştirmektedir.

1.2.4. Eksilti

Türkçede eksiltili yapılar metin oluşumunda metne çeşitli anlam özellikleriyle katılırlar. Bu durum, metinlerde *bütün-yapı* göz önüne alındığında, metin üreticilerin tercihleri ve özel dil kullanımlarıyla ilgili olarak ortaya çıkar. Öte yandan eksilti, metin bağlamında *bütün-yapı*'nın ortaya çıkmasında metin çözücünün etkinliğine ihtiyaç duyar. Bu yönüyle de metnin anlamlandırma sürecinde metin üretici ile çözücü arasındaki ortak anlam alanına işaret eder.

Türkçede eksiltili yapılar şu şekillerde oluşmaktadır: **a.** Yüklem, yani yüklemi kuracak eylem ya da eylemsi özne gerektirir. **b.** İyelik ögesi, tamlayan öge gerektirir. **c.** Özne ve tamlayan ögenin sözcüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda yüklem kişi-sayı belirticileriyle özneyi, iyelik ögesi de iyelik belirleyicileri ile tamlayan ögeyi belirler. **d.** Geçişli çatıdaki yüklem nesne gerektirir. **e.** Belirteç yüklem gerektirir. **f.** Nesne ya da yüklem sözcüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda sırasıyla yüklem ve belirtecin kendisi, her ikisini de sözdizimsel olarak belirler (Uzun,1995:65).

Yukarıda belirtilen kullanımlarda ortaya çıkan eksiltili yapılar, metinlerde genellikle *özne* ve *tamlayan eksiltili* kullanımlarla karşımıza çıkar.

Özne eksiltili ve *tamlayan eksiltili* kullanımların ortaya çıkmasında eylemlere gelen kişi ekleri etkili olmaktadır. Eylem çekimlerinde belirtilen kişi öznenin ve tamlayanın eksiltilmesine zemin hazırlamaktadır. Eylemlere gelen kişi eklerinin yanı sıra aynı duruma iyelik ekleri de sebep olabilmektedir. Söylem düzlemine çıkarılmayan özne ve tamlayan, böyle eksiltili yapıyla metin çözücüyü sunulmakta, böylelikle de

¹⁹*bk.* Meral Oralış-Şeyda Ozil (1992), “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, ss. 38, 39.

²⁰*bk.* ‘Onikiye Bir Var’.

metinsel bağdaşıklık sağlanmaktadır. Bu tip eksilteli kullanımlar aynı zamanda metinde eski bilginin tekrarını da önlemektedir.

“... (a)*Odamdaki saat, atalarım*dan kalma bir duvar saatidir. (b)*Tam karşımda, dedemin bir hattı ile büyükbabamın üniformalı resmi arasında, sanki onlardan bir şeymiş gibi durur.* (c)*Dünyaya ilk geldiğimde kulağımın ilk aldığı ses, onun tik tak'ları olmuş.* (d)*Çocukluğumun, sade çocukluğumun mu ya, gençliğimin de gecesini gündüzünü o saatin tik tak'ları noktaladı.* (e)*İçimdeki pandülün tik tak'ları da tıptıptına tam onun pandülünün temposunda.* (f)*Öyle ağır, öyle tok. ...*” (Taner,1999:11).

(a)'da [benim] *odam*, [benim] *atalarım*; (b)'de [benim] *karşım*, [benim] *dedem*, [benim] *büyükbabam*; (c)'de [benim] *kulağım*, (d)'de [benim] *çocukluğum*, [benim] *gençliğim* kullanımlarında tamlayanın eksiltildiği görülmektedir. Burada söz düzlemine çıkmayan tamlayan, özellikle tamlayanın *adıl*'dan oluştuğu durumlarda görülmektedir. Bu tip bir kullanımlar, önce de söylediğimiz gibi, metinde eski bilginin tekrarını önlemektedir.

Saydığımız bu *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık* öğelerinin birlikte düşünülen diğer bir *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık* ögesi de *zaman-görünüş ve kip*' tir.

1.2.5. Zaman-Görünüş-Kip

Dilbilgisel *zaman, görünüş ve kip* metindeki bağdaşıklık örgüsünü destekleyen kavramlar olarak düşünülmektedir. Dil yapısında *dilbilgisel zaman* kavramının yanı sıra *zaman* ile birlikte sözü edilen *görünüş* ile *kip* *ulam*larından oluşan üçlü (*zaman-görünüş-kip*) için, bir dizi metinsel özellik söz konusu edilebilirse de, bu kavramların tartışmalı²¹ yönlerinin dilbilgisinde olduğu gibi metindilbilimsel çözümlenelerde de sürdüğünü belirtmek yerinde olacaktır (Uzun,1995:65,66).

Burada, *zaman*, gerçekliğin sağlanmasında *metinsel tutarlılık* bağlamında metin üretici tarafından yararlanılan bir zemine kaynaklık eder. Metin düzleminde *zaman* ve olayların bir araya gelmesi kaçınılmazdır. Olayların gerçekliğe kavuşturulmasında metin üretici, metin çözücü ile arasındaki metnin gerçekliğini sağlamak konusunda *zaman* bağlantılarını kullanır. Diğer bir deyişle, metin üretici, anlatısını belli bir zamana, saate, mevsime, döneme oturtmaya özen göstermek durumundadır.

“(a) *Nasıl başladı, ne vakit başladı, bilemiyorum.* (b) *Ama ilk belirtiler, dokuz on yaşımda iken patlak verdi. ...*” (Taner,1999:9).

Öykümüzün girişindeki bu tümceler, öykü zamanını kesinliğe bağlamadan metin çözücüye aktarmaktadır. Metin üreticinin anlatısına zemin oluşturan kesin olmayan bu *zaman*, metin üreticinin anlatısını dokuz on yaşlarında bir çocuğun ileriki yaşlarında

²¹Özellikle Türkçede ‘kip’ için bk. Ahmet Kocaman (1981), “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”, *TDAY-Belleten*, Ankara, ss. 80-85. ile Agop Dilâçar (1971), “Gramer:” *TDAY-Belleten*, Ankara, ss. 83-145.

hatırlayabildiklerinin sınırlarına dayandırma arzusundan kaynaklanır. Bu kullanımlar *metindilbilimi*'nde *zamansallaştırma*²² olarak kavramlaştırılmıştır. Bu kavram, anlatının türüne ve metin üreticinin tercihlerine göre değişim göstermektedir.

Metinlerde zamanın işletilmesindeki bir diğer boyut, metinde zamanın *yalın zaman ekleriyle* mi yoksa *bileşik zaman ekleriyle* mi karşılandığıdır. Bu anlamda öykümüzde dikkati çeken şey, olay betimlemelerinde *birleşik zaman* çekimleri kullanılırken; durum betimlemelerinde *yalın zaman* çekimlerinin kullanılmasıdır. Bir metinde, genel olarak, yer alan aktarma tümceleri de *yalın zaman* çekiminin kullanıldığı görünümleri oluşturur.

2.Sonuç

Kendine özgü araştırma yöntemleri geliştirmiş olan *metindilbilimi* temelde nesnesini yedi (7) ölçüte göre kendine konu edinir. Bunlar: *bağdaşıklık ve tutarlılık*'in yanı sıra *niyetlilik, metin içi ilişki, bilgi vericilik, benimsenirlik, durumsallık*'dir. Metindilbilimsel ölçütlerden *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* metindilbilimsel incelemelerde ana yapıyı ortaya koymada en çok baş vurulan ölçütlerdir. Kimi araştırmacılar, metinlerin iletişimsel boyutunu incelemelerinin odak noktası yaparken, kimileri de dilbilgisel bağlardan yola çıkar. Bu incelemelerde ağırlık, metin içindeki tek tek tümceler değil metnin bütünüdür. Diğer bir deyişle, incelenen, metnin bir bütün olarak yapısı ve işlevi; metni oluşturan ögeler arasındaki bağlar ve ilişkilerdir. Bu anlamda Haldun TANER'in "Onikiye Bir Var" adlı öyküsü *metindilbilimsel bağdaşıklık*'in ilginç görünümlerini kendinde barındıran bir kurmaca metin olarak karşımıza çıkar.

²²*bk.* Ayşe Kıran (1994), "Göndergenin Gücü ve Gerçeklik", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, ss. 240, 241.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1999), *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara, Engin Yayınevi.
- _____ (2000), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (3.cilt), TDK Yayınları: 43, Ankara.
- Aksan, Mustafa-Yeşim Aksan (1991), "Metin Kavramı ve Tanımları", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, ss. 90-104.
- Banguoğlu, Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, (6. baskı), TDK Yayınları: 528, Ankara.
- Bozkurt, Fuat (2000), *Türkiye Türkçesi*, Hatiboğlu Yayınevi, (2. baskı), Ankara.
- Dilâçar, A. (1971), "Gramer:", *TDAY-Belleten*, Ankara, ss. 83-145.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, TDK Yayınları: 426, Ankara.
- Ediskun, Haydar (1992), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Erden, Aysu (1997), "Öyküde Sözdiziminden Söylem Düzlemine-Kurallardan Preseptlere Geçiş Olgusu Üzerine" *Dilbilim Araştırmaları*, ss. 112-126.
- Ergin, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ankara, Ayraç Yayınları.
- Grönbech, K. (2000), *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet AKALIN), TDK Yayınları: 609, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Engin Yayınevi.
- Hümer Emel-Leylâ S. Uzun (2001), "Metin Türü ve Yazma Edimi İlişkisi: Bilimsel Metin Yazma Edimi", *Dilbilim Araştırmaları*, İstanbul, ss. 9-10.
- Karahan, Leyla (1999), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Kıran, Ayşe (1994), "Göndergenin Gücü ve Gerçeklik", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, ss. 236-246.
- Kıran, Zeynel (2001), *Dilbilime Giriş*, Ankara.
- Kocaman, Ahmet (1981), "Türkçede Kıp Olgusu Üzerine Görüşler", *TDAY-Belleten*, TDK, Ankara, ss. 81-85.
- Koç, Nurettin (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- _____ (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul, İnkılâp Yayınları.
- Oktar, Lütfiye-Semiramis Yağcıoğlu (1996), "Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim", *VIII. Uluslar Arası Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri*, 7-9 Ağustos 1996, Ankara 1997, ss. 311-345.
- Oralış, Meral-Şeyda Ozil (1992), "Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara.
- Özkan, Bülent (2003), "*Sait Faik'in Üç Öykü Kitabında -Semaver/Sarnıç; Alemdağda Var Bir Yılan/Az Şekerli; Havuz Başı/Son Kuşlar- Olumsuzlama ve Olumsuzlamanın Metinsel Görünümleri*", Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, XV+374, Adana, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Taner, Haldun (1999), *Onikiye Bir Var*, Bütün Hikâyeleri-3 (5. basım), İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- Topaloğlu, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

- Uzun, Leylâ. S. (1995), *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Türk Dili Araştırmaları Dizisi-7, Ankara, Simûrg Yayınları.
- Üstünova, Kerime (2002), *Dil Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Vardar, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC Kitabevi Yayınları.